



Spatial Analysis of Urban Poverty Distribution (Case Study: Ilam City)

Hojat Sheikhi^{1*}  | Farzaneh Aliolad² 

1. Corresponding Author, Department of Architecture and Urban Planning, Ilam University, Ilam, Iran. E-mail: h.shaykhi@ilam.ac.ir.

2. Department of Urban Planning, Ilam University, Ilam, Iran. E-mail: alioladfarzaneh@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:

Received: July 15, 2025

Revised: September 17, 2025

Accepted: September 23, 2025

Published online: 05 March 2026

Keywords:

Urbanization,
Urban poverty,
Spatial distribution,
Ilam.

ABSTRACT

While cities face numerous challenges, the most important problem that threatens them is poverty. The existence of poverty in cities has led to the emergence of social, economic, and physical issues, creating problems in the sustainability and development of these cities. The aim of this research is to investigate, identify, and analyze the spatial zones of poverty in economic, social, and physical dimensions at the level of statistical blocks of Ilam city. The present research is descriptive-analytical in nature and applied in purpose. The data used were obtained from the statistical blocks of the Statistical Center of Iran in 2016. The indicators used in this research were examined in three dimensions: economic, social, and physical. In order to spatially analyze the zones of poverty in Ilam city, the Hot Spot Analysis technique using the Getis-Ord Gi index in the Arc GIS software environment was used. The results of the urban poverty index integration show that 16.58 percent of the area of Ilam city is located in poor and highly poor areas. The highest concentration of these areas is in the Ban Barz and Sabzi Abad districts (Region 2). Additionally, some of these areas are scattered in the Governorate, Hanivan, Tepe Shahed, Markazi (Region 1), Nowruz Abad (Region 3), and Azadegan (Region 4), indicating the existence of poverty spots in other parts of the city. A total of 21.4 percent of the area of Ilam city is located in affluent areas. These are mostly located in the areas behind the Iranian Broadcasting Corporation, Pich Ashouri and Shad Abad (Region 3), and Razmandegan and Janbazan (Region 4). A total of 62.02 percent of the city area is located in the medium urban poverty zone and is scattered in all areas of the city, especially in Region 1.

Cite this article: Sheikhi, H. & Aliolad, F. (2025-2026). Spatial Analysis of Urban Poverty Distribution (Case Study: Ilam City). *Town and Country Planning*.17 (2), 249-266. <http://doi.org/10.22059/jtcp.2025.398684.670513>



© Authors retain the copyright and full publishing rights.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jtcp.2025.398684.670513>

Publisher: University of Tehran Press.

**تحلیل فضایی پراکنش فقر شهری (مطالعه موردی: شهر ایلام)***حجت شیخی^{۱*} | فرزانه علی‌اولاد^۲۱. نویسنده مسؤل، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران. رایانامه: h.shaykhi@ilam.ac.ir۲. گروه معماری و شهرسازی، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران. رایانامه: alioladfarzaneh@gmail.com**اطلاعات مقاله****چکیده****نوع مقاله:**

پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۱۴

کلیدواژه:

ایلام،

پراکنش فضایی،

شهرنشینی،

فقر شهری.

شهرها با چالش‌های بسیاری مواجه هستند. اما می‌توان گفت مهم‌ترین مشکلی که آن‌ها را تهدید می‌کند فقر است. وجود فقر در شهرها منجر به بروز مسائل اجتماعی، اقتصادی، و کالبدی می‌شود و پایداری و توسعه این شهرها را با مشکلاتی مواجه می‌کند. هدف این پژوهش بررسی، شناسایی، و تحلیل پهنه‌های فضایی فقر در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، و کالبدی در سطح بلوک‌های آماری شهر ایلام است. پژوهش حاضر از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی و بنا بر هدف کاربردی است. داده‌های مورد استفاده از بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران به دست آمده است. شاخص‌های مورد استفاده در این پژوهش در سه بعد اقتصادی، اجتماعی، و کالبدی بررسی شده است. به منظور تحلیل فضایی پهنه‌های فقر در شهر ایلام از تکنیک تحلیل نقاط داغ با استفاده از شاخص گتیس-ارد جی^۱ در محیط نرم‌افزار Arc GIS بهره گرفته شده است. نتایج تلفیق شاخص‌های فقر شهری نشان می‌دهد ۱۶/۵۸ درصد از مساحت شهر ایلام در پهنه‌های فقیر و خیلی فقیر قرار دارند. بیشترین تمرکز این مناطق در ناحیه‌های بان‌برز و سبزی‌آباد (منطقه ۲) است. همچنین، مقادیری از این پهنه‌ها در نواحی استانداری، هانیوان، تپه شاهد، مرکزی (منطقه ۱)، نوروزآباد (منطقه ۳) و آزادگان (منطقه ۴) پراکنده شده‌اند که نشان‌دهنده وجود لکه‌های فقر در سایر نقاط شهر است. ۲۱/۴ درصد از مساحت شهر ایلام در پهنه‌های مرفه و خیلی مرفه قرار دارند. این مناطق بیشتر در نواحی پشت صدوسیما و پیچ عاشوری و شادآباد (منطقه ۳) و رزمندگان و جانبازان (منطقه ۴) واقع شده‌اند. ۶۲/۰۲ درصد از مساحت شهر در پهنه متوسط فقر شهری قرار دارد و این مساحت در تمامی مناطق شهر، به‌ویژه منطقه ۱، پراکنده است.

استناد: شیخی، حجت و علی‌اولاد، فرزانه (۱۴۰۴). تحلیل فضایی پراکنش فقر شهری (مطالعه موردی: شهر ایلام). *آمایش سرزمین*، ۱۷ (۲) ۲۴۹-۲۶۶.<http://doi.org/10.22059/jtcp.2025.398684.670513>© نویسندگان. ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jtcp.2025.398684.670513>

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نگارنده دوم که به راهنمایی نگارنده اول به انجام رسیده است.

مقدمه

شهرنشینی یکی از کلان‌روندهای جمعیتی است که در دهه‌های آینده بر سیاست و عملکرد توسعه تأثیر می‌گذارد. در سال ۲۰۲۱ حدود ۵۷ درصد جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی می‌کردند (World Bank, 2023). همچنین تا سال ۲۰۵۰ بیش از دو سوم جمعیت جهان (۶۶ درصد) شهرنشین خواهند شد (United Nations, 2018). شکل‌ها و جلوه‌های شهرنشینی روزبه‌روز گسترده‌تر و پیچیده‌تر می‌شود و شهرها از توان زیادی جهت سکونت و بهره‌مندی مردم از فرصت‌های زندگی بهتر برخوردار می‌شوند. با این حال فقر شهری در جهان با سرعت و حجم زیادی در حال گسترش است و با وجود دیدگاه‌های مختلف درباره فقر و برنامه‌های جهانی و ملی در مبارزه با آن، این معضل همچنان تهدید بزرگی محسوب می‌شود و شهرها را با جلوه‌های ناکارآمدی مواجه می‌کند. امروزه شهرها به مکان تمرکز فقر تبدیل شده‌اند (بزرگوار و همکاران، ۱۳۹۶: ۵) و این مسئله عامل اصلی ناپایداری شهرها به شمار می‌رود (نیک‌پور و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۲). برای فهم شهری شدن فقر و تحلیل آن در شهرهای جهان در حال توسعه نمی‌توان آن را پدیده‌ای مجزا و منفرد در نظر گرفت؛ این مسئله حاصل عملکرد زمینه‌ها، عوامل، پیوندها، و سازگارهای علی متعددی است که در ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی در هر برهه از زمان باعث ظهور و تداوم الگویی متفاوت از این پدیده می‌شوند (موحد و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۱). از سوی دیگر در تبیین نابرابری فضایی و فقر شهری نمی‌توان صرفاً به بعد اقتصادی آن توجه کرد. چون فقر/ نابرابری فضایی فقط پدیده‌ای فیزیکی یا اقتصادی نیست، بلکه افزون بر این‌ها پدیده‌ای اجتماعی نیز هست. پس، بخشی از فرایند تولید و بازتولید فقر/ نابرابری شهری فرایندی اجتماعی است (ترکمه، ۱۳۹۷: ۲). فقر پدیده پیچیده‌ای است و فقر شهری به عنوان یکی از اصلی‌ترین چالش‌های پیش رو در محله‌ها و بلوک‌های شهری بر ابعاد مختلفی چون عدم امنیت مالکیت، فقر درآمدی ساکنان، آسیب‌پذیری معیشت شهروندان، عدم امنیت فردی، فقر سلامت و بهداشت فرد و محیط، فقر آموزشی، فقر حقوقی، و محرومیت اجتماعی و سیاسی در شکل فقدان جایگاهی تعریف‌شده برای شهروندان در نظام برنامه‌ریزی و مدیریت شهری بروز و ظهور یافته است. آنچه در مقوله فقر در حوزه مطالعات شهری اهمیت می‌یابد تبلور فضایی فقر در شهرهاست (پالیزبان و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۶). ایران از جمله کشورهای در حال توسعه است که در دهه‌های گذشته با افزایش میزان شهرنشینی و رشد و توسعه گسترده و شتابان شهرنشینی مواجه بوده است. شهر ایلام نیز به دلیل مرکزیت استان و ماهیت خدماتی آن همواره با افزایش جمعیت و مهاجرت‌های روستا-شهری روبه‌رو است. ایلام بر اساس آخرین سرشماری نفوس و مسکن مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۵ دارای ۱۹۳۰۹۳ نفر جمعیت بوده است. اطلاعات موجود نشان می‌دهد در اولین سرشماری قابل استناد در سال ۱۳۳۵ (رقمی برابر ۸۳۴۶ نفر جمعیت داشته است. به این ترتیب جمعیت آن طی این دوره ۶۰ ساله حدود ۲۳ برابر شده است که رشدی برابر ۵/۴ درصد را نشان می‌دهد. مقایسه رشد سالیانه جمعیت آن با جمعیت شهری کشور طی این دوره نشان می‌دهد در کل دوره رشد جمعیت بیشتری از متوسط شهری کشور داشته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). رشد گسترده جمعیت شهر ایلام و ناتوانی مدیریت شهری در پاسخگویی به نیازهای جمعیت نقطه آغازی برای پیدایش نابرابری‌های مختلف در سطح شهر ایلام بوده است. این شهر نیز به دلیل مرکزیت استان و ماهیت خدماتی، تراکم جمعیتی بالا در برخی مناطق، مهاجرت‌های روستا-شهری، وجود اسکان غیر رسمی، و وجود بافت‌های فرسوده و فشرده با تنزل کیفیت محیط شهری مواجه است. بر این اساس، نیاز به تدوین روشی برای اندازه‌گیری فقر شهری و شناسایی فقرای شهری در دوران پیچیدگی شهری ضرورت دارد. بنابراین، این پژوهش، با هدف بررسی و شناسایی و تحلیل پهنه‌های فضایی فقر در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، و کالبدی در سطح بلوک‌های آماری شهر ایلام انجام شده است.

سابقه مطالعات مربوط به فقر شهری تقریباً طولانی است. اما رویکرد مدون و دانشگاهی به این قضیه چندان قدیمی نیست. پژوهش‌های متعددی در ایران و جهان انجام شده است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

وانگ و همکاران (۲۰۲۳) در مطالعه‌ای به سنجش فقر شهری با استفاده از داده‌ها و منابع چندگانه در گوانگژو چین پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد استفاده از داده‌های مقیاس بزرگ و منابع متعدد باعث شناسایی بهتر پهنه‌های فضایی فقر شهری شده و به راحتی می‌توان با استفاده از اطلاعات، راهکارهایی را برای کاهش فقر در عرصه سیاست‌گذاری، تصمیم‌گیری و اجرا ارائه کرد. پوکو بوآنسی و همکارانش (۲۰۲۰) در پژوهشی به بررسی جغرافیای فقر شهری در شهر کوماسی

غنا پرداخته اند. نتایج پژوهش نشان می دهد که سطح تحصیلات و وضعیت اجتماعی - اقتصادی از عوامل تأثیرگذار بر توزیع فقر در شهر کوماسی می باشند. در این راستا، مداخلات مدیران شهری علاوه بر ارتقای زیرساخت های اجتماعی و فرصت های شغلی، بایستی نظارت بر تغییرات فضایی در توزیع و تمرکز فضایی فقر و جلوگیری از گسست اجتماعی شهر باشد.

کیسیالا و راکا (۲۰۲۱) در پژوهشی به بررسی تجربی اثر موقعیت مکانی املاک مسکونی در ارتباط با مناطق فقیرنشین در شهر کالیس لهستان در بازه زمانی ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۸ پرداختند. نتایج نشان داد قرار گرفتن در یک منطقه فقیرنشین بر قیمت آپارتمان های نوساز تأثیرگذار است. این یافته ها، علاوه بر کمک به توسعه دانش، اطلاعات مفیدی را برای توسعه دهندگان املاک، ارزیابان و مدیران شهری با هدف تعیین قیمت آپارتمان ها، و جلوگیری از گسترش فقر در مناطق شهری فراهم می کند. گیو و همکارانش (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «انباشته شدن فقر در شهری ثروتمند» به بررسی فقر فضایی در شهر هنگ کنگ پرداختند و با بررسی شاخص های مرتبط در سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) و با بهره گیری از مدل رگرسیون وزنی و ساده پهنه های فقر را در قلمرو شناسایی کردند و در نهایت به خوشه ای بودن فقر در این شهر دست یافتند. صادقی و همکارانش (۱۴۰۳) در پژوهشی به تحلیل فضایی فقر و شکاف اجتماعی در منطقه ۱۱ شهرداری اصفهان پرداختند. یافته ها نشان داد فقر در این منطقه دارای الگوی توزیع خوشه ای و خودهمبستگی فضایی است. همچنین، پهنه بندی های انجام شده نشان داد مناطق شمال شرقی، مرکزی، شرقی، و بخش هایی از جنوب شرقی و جنوب غربی به عنوان بلوک های فقیر و بسیار فقیر شناخته می شوند، در حالی که مناطق شمال غربی و شمالی دارای بلوک های مرفه و بسیار مرفه هستند. بوستان احمدی و همکارانش (۱۴۰۲) در پژوهشی به تحلیل توزیع فضایی فقر شهری در شهر بناب پرداختند. در این پژوهش از داده های بلوک های آماری شهر بناب در سال ۱۳۹۵ در قالب چهار شاخص کلی منتخب و ۳۰ زیرشاخص استفاده شد. یافته های پژوهش نشان داد شاخص های فقر شهری در مناطق شهری بناب به طور متوازن توزیع نشده اند و از نظر توسعه تفاوت فاحشی بین این مناطق وجود دارد. علی زاده و همکارانش (۱۴۰۲) در پژوهشی به ارزیابی میزان فقر شهری در بلوک های مختلف شهر رشت پرداخته اند. یافته های پژوهش نشان دادند که لکه های داغ (مرفه و خیلی مرفه) بیشتر در هسته مرکزی شهر دیده می شود. در مقابل، لکه های سرد (فقیر و خیلی و فقیر) بیشتر در حاشیه شهر در شرق، غرب و جنوب غربی شهر رشت مشاهده می شوند. رضایی و همکارانش (۱۴۰۲) در پژوهشی به بررسی فضایی بودن فقر شهری و شناسایی عوامل مؤثر بر سازماندهی فضایی این پدیده در تبریز پرداختند. نتایج نشان داد مناطق فقیر شهر تبریز در مرکز و حاشیه شهر پراکنده شده اند و پراکندگی این مناطق بر اساس شاخص Z به صورت خوشه ای است. همچنین بر اساس نتایج دوگانگی فضایی فقر بین شرق و غرب شهر و نواحی پیرامونی و مرکزی مشاهده می شود. همچنین از عوامل مؤثر بر گسترش و سازماندهی فضایی مناطق فقیرنشین شهر می توان به متغیرهای سازکار تبعیض آمیز و فقیرکننده مبتنی بر توزیع ناعادلانه منابع قدرت و ثروت و درآمد و افزایش شکاف طبقاتی بین اقشار مختلف در سطح کلان و افزایش بی رویه جمعیت شهر تبریز و ناکارآمدی بازار خرد شهر و مسکن در سطح شهر تبریز اشاره کرد. پیوسته گر و همکارانش (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی و تحلیل شاخص های فضایی فقر شهری در بلوک های شهر یاسوج پرداختند. نتایج این تحقیق حاکی از نمره بالا و خوشه بندی فقر شهری در بلوک های غرب و شمال غرب شهر یاسوج و امتیاز پایین فقر شهری در بلوک های مرکزی شهر یاسوج بوده است. منطقه ۱ شهر یاسوج در رده متوسط تا فقیر قرار دارد و مناطق ۲ و ۳ از متوسط تا بسیار مرفه هستند و در نهایت منطقه ۴ از نظر توزیع شاخص های فقر شهری در یاسوج در رده بسیار ضعیف قرار دارد. با بررسی مطالعات پیشین در سطح کشور، تاکنون مطالعه ای مرتبط با موضوع به طور خاص و با نگاه جامع در شهر ایلام (که به طور همه جانبه به ابعاد اجتماعی، اقتصادی، کالبدی پرداخته باشد) انجام نشده است. بنابراین پژوهش حاضر می تواند خلأ مربوط را پر کند.

مبانی نظری

فقر یک مسئله فراگیر و چرخه ای است و یکی از مشکلات اصلی دولت محسوب می شود (Goswami et al., 2013). این مسئله تحت تأثیر عوامل جامعه شناختی و سیاسی و اقتصادی است که بر جمعیت های روستایی و شهری در سراسر جهان تأثیر می گذارد (Bank, 2012). فقر مانع اجرای دولت های رفاه می شود (Hamlin, 2008) و نابرابری اجتماعی را تشدید می کند. فقر موضوع

اساسی است که حتی در اوایل سده ۲۱ به عنوان یکی از پایدارترین بحران‌های اجتماعی-اقتصادی در بسیاری از کشورهای جهان شناخته شد (Khan, 2015). از این رو، فقر چالشی بزرگ برای رشد اقتصادی و دستیابی به اهداف توسعه پایدار است (Jagadeshwaran, 2022). فقر پدیده‌ای پیچیده است که به طرق مختلف توسط دانشگاهیان و دست‌اندرکاران توسعه مورد توجه قرار گرفته است. با وجود این واقعیت که در طول سالیان متمادی تعاریفی مختلف از فقر ارائه شده است (Abdul-Mumin & Shamsiry, 2014; Ya, 2013; Wu & Qi, 2017; Singh & Singh, 2024)، به دلیل پیچیدگی آن، تعریف مورد توافق جهانی از فقر وجود ندارد. فقر به طور سنتی برحسب مصرف و مخارج ارزیابی می‌شود که این موضوع دارای محدودیت تک‌بعدی است و ابعاد مختلف محرومیت را منعکس نمی‌کند. تعریف فقر شهری در طول زمان تکامل یافته و این امر درک آن را پیچیده کرده است. می‌توان آن را کمبود مسکن، مراقبت‌های بهداشتی، خدمات اضطراری، مدیریت پسماند، فاضلاب، و امکانات آب آشامیدنی در مناطق شهری تعریف کرد (Hanchett et al., 2003). رویکرد اقتصادی مرسوم افراد فقیر و بسیار فقیر را بر اساس میزان درآمد یا مصرفشان شناسایی می‌کند (Satterthwaite, 1995; UN-Haitat, 2016). فقر با استفاده از عبارتهای مطلق و نسبی تعریف می‌شود. فقر مطلق شامل نوسانات درآمدی است که بر توانایی برآوردن نیازهای اولیه شخصی مانند غذا، سرپناه، و مراقبت‌های بهداشتی تأثیر می‌گذارد؛ درحالی‌که فقر نسبی به ناتوانی در برآوردن مداوم این نیازها اشاره دارد (Jolliffe, 2001). محققان جامعه‌شناسی، اقتصاد، و سیاست عمیقاً با مسئله فقر شهری درگیر هستند (Banks et al., 2020). تعریف فقر شهری تکامل یافته است. گذشت زمان درک آن را پیچیده می‌کند. برنامه‌ریزی و اجرای ناکافی می‌تواند فقر شهری را تداوم بخشد یا تغییر دهد. اما فقر به‌ندرت ریشه‌کن می‌شود. عوامل مختلف چندبعدی و مرتبط با هم در فقر شهری نقش دارند، از جمله مهاجرت از روستا به شهر. زیرا مناطق شهری فرصت‌های اقتصادی و بهداشتی و آموزشی بهتری نسبت به مناطق روستایی ارائه می‌دهند. کنترل یا قطع مهاجرت داخلی راه‌حل مناسبی برای کاهش فقر شهری نیست. زیرا هر فرد حاشیه‌نشین حق زندگی مدنی و فرصت بهبود کیفیت زندگی خود را دارد. در نتیجه، فقر شهری سریع‌ترین و قابل مشاهده‌ترین شکل فقر است (Sridhar, 2015). فقر شهری به طور گسترده متفاوت است و هر شهر با چالش‌های منحصر به فرد مرتبط با فقر روبه‌رو است. کلان‌شهرها در مقایسه با سایر مناطق نرخ فقر شهری قابل توجهی دارند (Ravallion et al., 2007). عوامل متعددی در فقر شهری نقش دارند، از جمله نابرابری و اختلاف درآمد غیرساختارمند. فقدان استقلال و تبعیض و نابرابری در دولت محلی نیز منجر به پیامدهای برنامه‌های ضعیف برای ریشه‌کنی فقر می‌شود (Kaiser & Nabila, 2024). رسیدگی به نابرابری شهری می‌تواند به کاهش نرخ فقر کمک کند. زیرا بین فقر و نابرابری و رشد اقتصادی ارتباط وجود دارد. تله‌های فقر که نابرابری درآمد و توزیع غیر اخلاقی منابع و کمبود منابع را افزایش می‌دهند نرخ فقر کشور را تشدید و مشکلات اجتماعی مختلف را ایجاد می‌کنند.

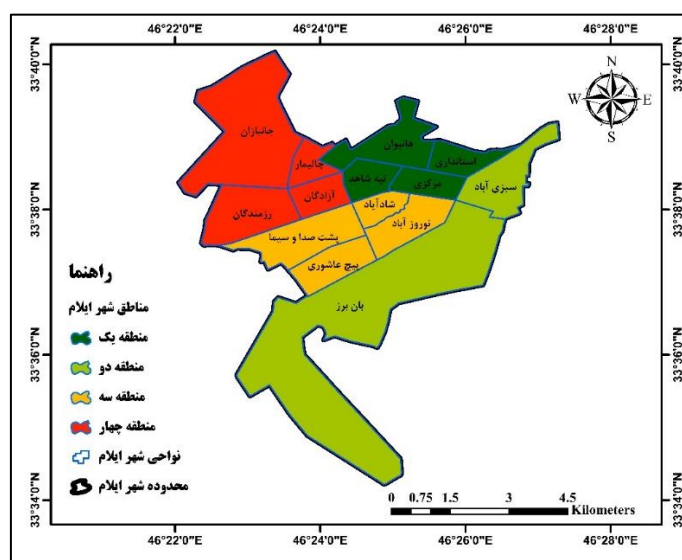
روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف کاربردی است. واحدهای آماری مورد بررسی بلوک‌های مسکونی شهر ایلام در سال ۱۳۹۵ هستند. برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای به منظور بررسی دیدگاه‌ها، نظریات، و تجربیات موجود استفاده شد. ابتدا شاخص‌های کلیدی که وضعیت فقر شهری را منعکس می‌کنند بر اساس پیشینه موضوع و درک از وضعیت منطقه انتخاب شدند. برای سنجش فقر شهری حداقل از ۲۴ زیرمعیار استفاده شد؛ شامل زیرمعیارهای مربوط به شاخص‌های فقر اقتصادی (بار اقتصادی، بار تکفل واقعی، درصد اشتغال کل، درصد اشتغال مردان، درصد اشتغال زنان، درصد بی‌کاری کل، درصد بی‌کاری مردان، درصد بی‌کاری زنان، بار معیشت)، کالبدی (تراکم خانوار در واحد مسکونی، تراکم نفر در واحد مسکونی، درصد واحدهای مسکونی استیجاری، درصد واحدهای مسکونی با مصالح کم‌دوام، درصد واحدهای مسکونی با مساحت کمتر از پنجاه متر)، اجتماعی (نسبت سالخوردگی، نسبت جنسی، متوسط بعد خانوار، درصد مهاجران واردشده، درصد بی‌سواد کل، درصد اشتغال به تحصیل، نسبت درصد سرباری، نسبت طلاق، درصد مردان بی‌سواد، درصد زنان بی‌سواد) و بسته به جهت هر شاخص (مثبت یا منفی بودن) با روش بی‌مقیاس‌سازی فازی نرمال شدند. برای شناسایی الگوهای فضایی و خوشه‌بندی مناطق از تکنیک تحلیل لکه‌های داغ در محیط نرم‌افزار Arc GIS بهره گرفته شد. سپس، نقشه‌هایی که از تحلیل

لکه‌های داغ به دست آمد به فرمت رستری (مانند شبکه‌ای از پیکسل‌ها) تبدیل شدند. در مرحله بعد با استفاده از ابزار « Raster Calculator» لایه‌های رستری با هم ترکیب شدند و در نهایت این لایه‌های رستری با ابزار «Polygon to Raster» به لایه‌های وکتوری (اشکال هندسی) تبدیل و نقشه نهایی پهنه‌بندی فقر شهری بر اساس شاخص‌های مربوطه تهیه شد. بعد از پهنه‌بندی فقر شهری در سطح بلوک‌های شهری، برای مشخص کردن فقر در سطح مناطق شهری اطلاعات بلوک‌های شهری به لایه نواحی و مناطق شهری تبدیل می‌شود.

محدوده مورد مطالعه

شهر ایلام مرکز استان ایلام از نظر عرض جغرافیایی در ۴۶ درجه و ۲۶ دقیقه طول شرقی و ۳۲ درجه و ۳۸ دقیقه عرض شمالی واقع شده است و از نظر موقعیت جغرافیایی در غرب و جنوب غرب کشور قرار دارد. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۳۶۳ متر است. این شهر در دره‌ای کوهستانی و در دامنه جنوبی کبیرکوه از سلسه جبال زاگرس واقع شده است. شهر ایلام بر اساس آخرین سرشماری نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، در سال ۱۳۹۵، دارای ۱۹۴۰۳۰ نفر جمعیت بوده است (شیخی، ۱۳۹۷: ۱۳۱). این شهر از نظر تقسیمات کالبدی شامل ۱۴ ناحیه و ۴ منطقه شهری است (مطالعات بازنگری طرح جامع، ۱۳۹۲).

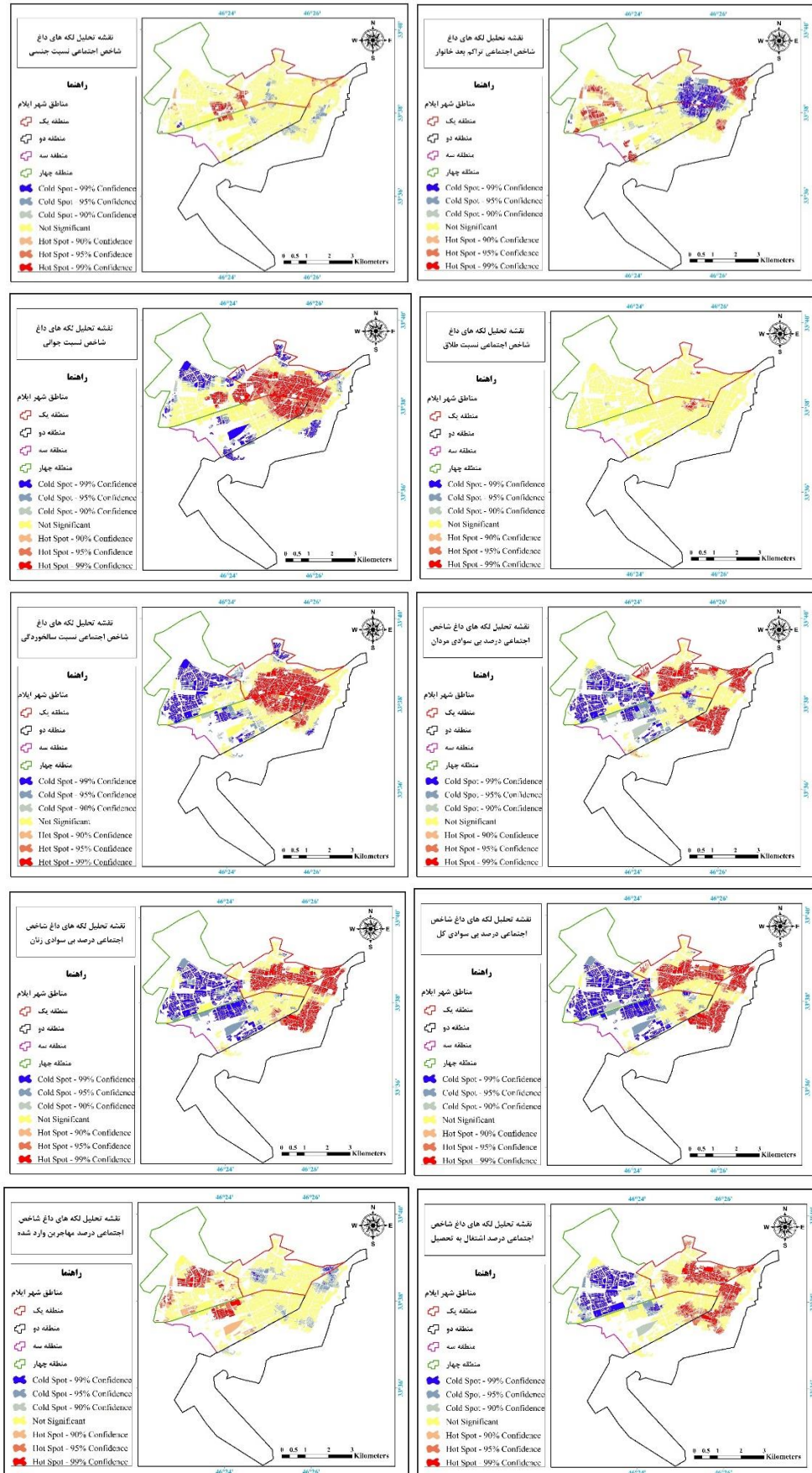


شکل ۱. محدوده مورد مطالعه

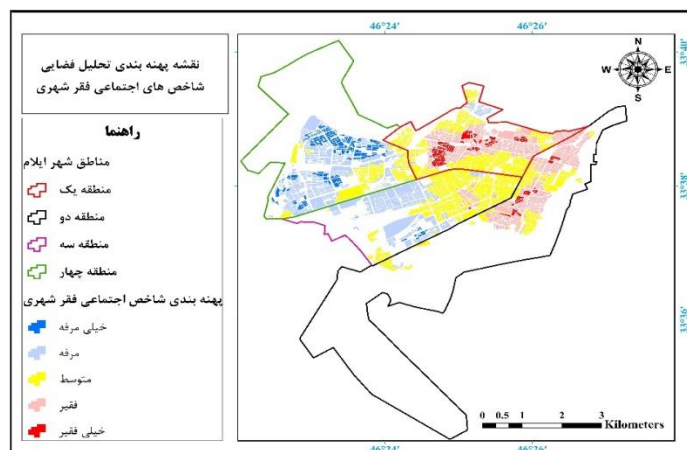
یافته‌های تحقیق

تحلیل فضایی شاخص‌های اجتماعی فقر شهری

در این مطالعه با بهره‌گیری از قابلیت‌های پیشرفته تحلیل فضایی در محیط GIS، ابتدا همه شاخص‌های اجتماعی مرتبط با فقر شهری در شهر ایلام مورد بررسی قرار گرفتند. در این مرحله، با به‌کارگیری تکنیک تحلیل لکه‌های داغ مناطق با تمرکز بالا و معنی‌دار شاخص‌های اجتماعی شناسایی و طبقه‌بندی شدند (شکل ۲). پس از آن، نقشه‌های حاصل از تحلیل لکه‌های داغ برای هر شاخص اجتماعی با یکدیگر تلفیق شدند و نقشه نهایی پهنه‌بندی فقر شهری بر مبنای شاخص اجتماعی فقر شهری در سطح مناطق مختلف شهر ایلام تهیه شد (شکل ۳). در نهایت، به منظور ارزیابی کمی و کیفی نتایج حاصل، تعداد بلوک‌ها و درصد مساحت هر یک از پهنه‌های فقر (شامل خیلی فقیر، فقیر، متوسط، مرفه، خیلی مرفه) بر اساس تلفیق شاخص‌های اجتماعی محاسبه و در قالب جدول ۱ ارائه شد.



شکل ۲. نقشه شاخص های اجتماعی فقر شهری



شکل ۳. نقشه پهنه‌بندی فضایی شاخص‌های اجتماعی فقر شهری

جدول ۱. تعداد و درصد پهنه‌های فقر بر مبنای تلفیق شاخص‌های اجتماعی

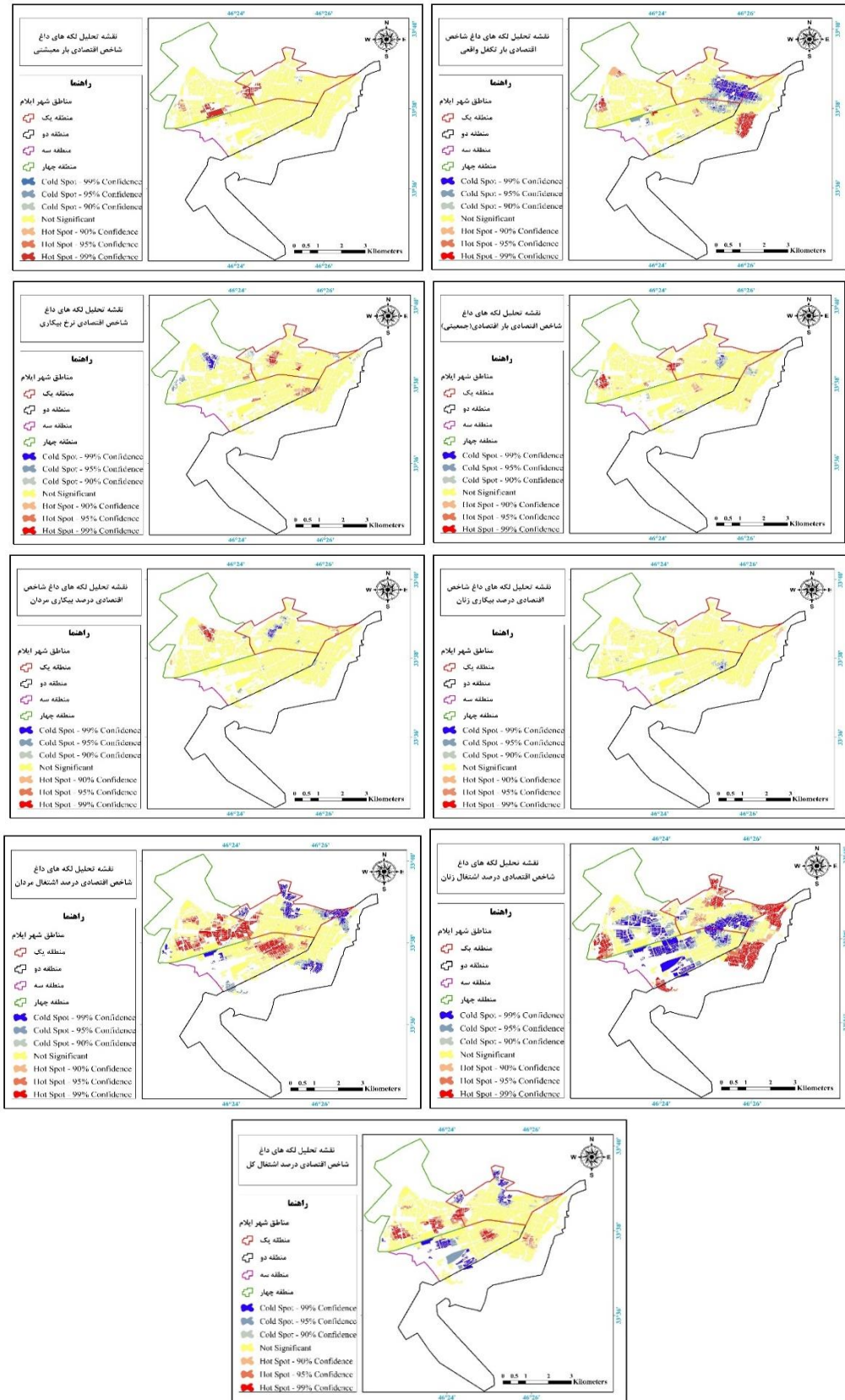
پهنه	بلوک		مساحت (هکتار)		جمعیت		خانوار	
	تعداد	درصد	مقدار	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
خیلی فقیر	۱۰۴	۴/۲۲	۳۳/۹۲	۳/۶۹	۸۷۲۴	۴/۶۵	۲۴۳۳	۴/۵۹
فقیر	۷۱۵	۲۹/۰۱	۲۰۹/۳۶	۲۲/۷۵	۵۲۵۴۵	۲۷/۹۸	۱۴۶۱۲	۲۷/۵۹
متوسط	۸۶۹	۳۵/۲۷	۳۵۵/۶۱	۳۸/۶۵	۶۴۶۲۳	۳۴/۴۱	۱۸۲۷۳	۳۴/۵۰
مرفه	۵۸۱	۲۳/۵۸	۲۶۸/۵۸	۲۹/۱۹	۴۵۷۰۸	۲۴/۳۳	۱۲۹۳۰	۲۴/۴۱
خیلی مرفه	۱۹۵	۷/۹۱	۵۲/۵	۵/۷۱	۱۶۵۰۹	۸/۶۳	۴۷۱۵	۸/۹۰

در این شاخص پهنه فقیر و خیلی فقیر در قسمت‌های شمال و شمال شرق و پهنه مرفه و خیلی مرفه در قسمت‌های شمال غرب و جنوب غرب شهر مشاهده می‌شود. با توجه به شکل ۳ و جدول ۱ نتایج نشان می‌دهند منطقه ۱ (شامل ناحیه‌های مرکزی، استانداری، هانیوان، تپه شاهد) و منطقه ۲ (به‌ویژه ناحیه‌های سبزی‌آباد و بان‌برز) بیشترین تراکم از مناطق فقیر و خیلی فقیر را به خود اختصاص داده‌اند. این مناطق که با رنگ‌های قرمز و صورتی در نقشه فقر شهری مشخص شده‌اند حدود ۲۶/۴۴ درصد از مساحت شهر، ۸۱۹ بلوک، ۶۱۲۶۹ نفر جمعیت، و ۱۷۰۴۵ خانوار را در بر می‌گیرند. این وضعیت نشان‌دهنده نقش کلیدی شاخص‌های اجتماعی در تشدید فقر در این نواحی است، طوری که پراکنش فضایی شاخص‌هایی از قبیل تراکم جمعیتی، میزان خانوار و بعد خانوار، نرخ بی‌سوادی، مهاجرت‌های روستایی و گسترش حاشیه‌نشینی، کیفیت پایین‌تر زندگی، دسترسی محدود به خدمات، اشتغال کمتر، و شاید ناهمگنی‌های اجتماعی در این مناطق به طور مستقیم با فقر شهری مرتبط است. همچنین، وجود بخش‌هایی از نواحی نوروآباد در منطقه ۳ به عنوان یک پهنه فقیر اهمیت بررسی دقیق‌تر عوامل اجتماعی مؤثر در این منطقه را برجسته می‌سازد. در مقابل، منطقه ۴ (شامل ناحیه‌های جانبازان، آزادگان، رزمندگان، چالیمار) به همراه دو نواحی از منطقه ۲ (پشت صداوسیما، پیچ عاشوری) بیشترین سهم را در مناطق مرفه و خیلی مرفه دارند. این مناطق با ۳۴/۹۰ درصد از مساحت شهر، ۷۷۶ بلوک، ۶۲۲۱۷ نفر جمعیت، و ۱۷۶۴۵ خانوار نشان‌دهنده وضعیت اقتصادی و اجتماعی مطلوب‌تر ساکنان آن‌هاست. این امر می‌تواند ناشی از دسترسی بهتر به فرصت‌های شغلی و کیفیت بالاتر خدمات اجتماعی و زیرساخت‌های بهتر در این نواحی باشد. بخش قابل توجهی از شهر ایلام، معادل ۳۸/۶۵ درصد از مساحت آن، در پهنه متوسط فقر شهری قرار دارد که در تمام مناطق شهر پراکنده است. این نواحی که با رنگ زرد مشخص شده‌اند شامل ۸۶۹ بلوک، ۶۴۶۲۳ نفر جمعیت، و ۱۸۲۷۳ خانوار است. این گستردگی پهنه متوسط نشان‌دهنده وجود چالش‌های اقتصادی و اجتماعی در مقیاس وسیع‌تر در شهر ایلام است که نیازمند توجه برنامه‌ریزان شهری برای بهبود شرایط و جلوگیری از تبدیل شدن آن‌ها به مناطق فقیر است.

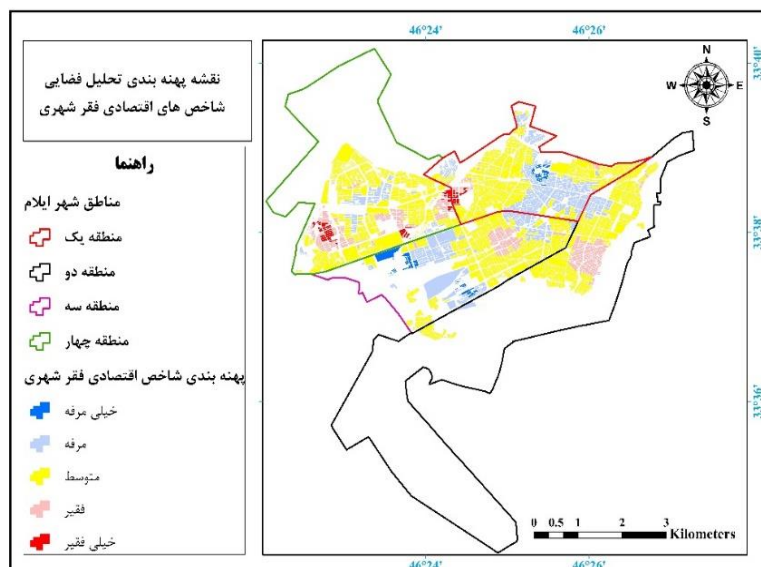
تحلیل فضایی شاخص‌های اقتصادی فقر شهری

بعد از تهیه نقشه تمامی شاخص‌های اقتصادی مرتبط با فقر شهری و دسته‌بندی آن‌ها (شکل ۴) لکه‌های داغ اقتصادی با در نظر گرفتن معیارهای آماری و شاخص‌های اقتصادی فقر شهری در محیط GIS با یک‌دیگر تلفیق و همپوشانی داده شدند (شکل ۵).

به منظور ارزیابی دقیق تر نتایج این پهنه بندی، تعداد بلوک های شهری و درصد مساحت هر یک از پهنه های فقر (شامل مناطق خیلی فقیر، فقیر، متوسط، مرفه، خیلی مرفه) بر مبنای تلفیق شاخص های اقتصادی استخراج و در جدول ۲ ارائه شد.



شکل ۴. نقشه شاخص های اقتصادی فقر شهری



شکل ۵. نقشه پهنه‌بندی فضایی شاخص‌های اقتصادی فقر شهری

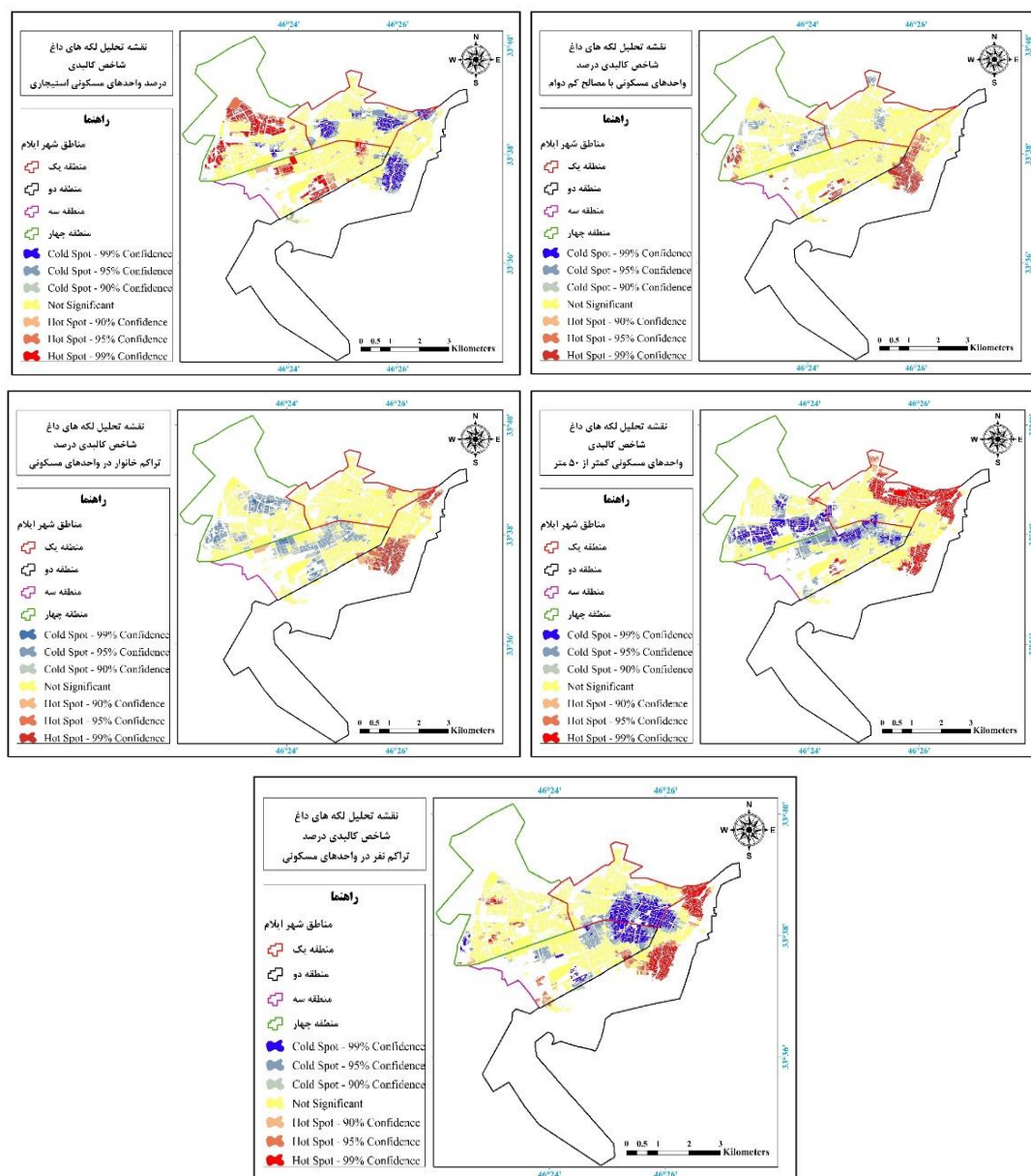
جدول ۲. تعداد و درصد پهنه‌های فقر بر مبنای تلفیق شاخص‌های اقتصادی

پهنه	بلوک		مساحت (هکتار)		جمعیت		خانوار	
	تعداد	درصد	مقدار	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
خیلی فقیر	۵۹	۲/۳۹	۱۴/۶	۱/۵۹	۲۹۲۷	۱/۵۶	۷۹۵	۱/۵۰
فقیر	۳۸۵	۱۵/۶۱	۹۴/۸	۱۰/۳	۲۴۳۰۴	۱۲/۹۴	۶۶۸۵	۱۲/۶۲
متوسط	۱۴۸۳	۶۰/۱۳	۵۷۹/۹۸	۶۲/۹۶	۱۱۷۶۲۴	۶۲/۹۶	۳۲۷۴۸	۶۱/۸۳
مرفه	۴۸۸	۱۹/۷۹	۲۱۳	۲۳/۱۳	۳۹۰۶۴	۲۰/۸	۱۱۵۳۱	۲۱/۷۷
خیلی مرفه	۵۲	۲/۰۶	۱۸/۵۸	۲/۰۲	۴۰۸۱	۲/۰۷	۱۲۲۱	۲/۲۷

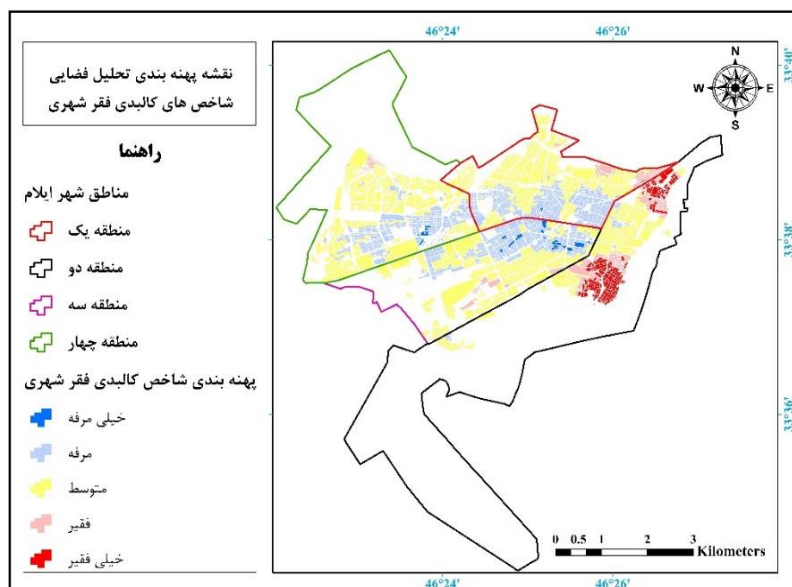
با استناد به نقشه ۵ و جدول ۲ که نتایج تحلیل فضایی لکه‌های داغ بر اساس نه شاخص اقتصادی و تلفیق آن‌ها را نشان می‌دهد می‌توان دریافت که الگوی فقر اقتصادی در شهر ایلام توزیع متفاوتی در مناطق چهارگانه دارد. به طور کلی، مناطق فقیر و خیلی فقیر عمدتاً در منطقه ۴ (ناحیه‌های رزمندگان و آزادگان) و بخش‌هایی از منطقه ۳ (ناحیه‌های نوروزآباد و شادآباد) و همچنین منطقه ۲ (نواحی بان‌برز) تمرکز یافته‌اند. این مناطق، که با رنگ‌های قرمز و صورتی در نقشه مشخص شده‌اند، حدود ۱۱/۸۹ درصد از مساحت شهر، ۴۴۴ بلوک، ۲۷۲۳۱ نفر جمعیت، ۷۴۸۰ خانوار را در بر می‌گیرند. این نشان‌دهنده اثرگذاری قوی شاخص‌های اقتصادی نامساعد بر وضعیت معیشتی ساکنان آن‌ها است. این پدیده نشان می‌دهد که دسترسی ناکافی به فرصت‌های اقتصادی، درآمد پایین، و شاید بی‌کاری بالا در این نواحی به طور مستقیم با سطوح بالای فقر مرتبط است. در نقطه مقابل، مناطق خیلی مرفه عمدتاً در منطقه ۳ (ناحیه‌های پشت صداوسیما، پیچ عاشوری) و منطقه ۱ (نواحی هانیوان) مشاهده می‌شوند. همچنین، مناطق مرفه در بخش‌هایی از منطقه ۳ (نوروزآباد، شادآباد، پشت صداوسیما، پیچ عاشوری)، منطقه ۴ (جان‌بازان و رزمندگان)، منطقه ۱ (مرکزی، استانداری، هانیوان)، و منطقه ۲ (سبزی‌آباد) پراکنده هستند. این نواحی که عمدتاً با رنگ‌های آبی تیره و روشن در نقشه مشخص شده‌اند حدود ۲۵/۱۵ درصد از مساحت شهر، ۵۴۰ بلوک، ۴۳۱۴۵ نفر جمعیت، و ۱۲۷۵۲ خانوار را در بر می‌گیرند و بیانگر وجود شاخص‌های اقتصادی مطلوب، سطح درآمد بالاتر، و دسترسی بهتر به فرصت‌های شغلی و اقتصادی هستند. نکته قابل توجه گستردگی پهنه متوسط فقر شهری است که اکثریت شهر ایلام، یعنی حدود ۶۲/۹۶ درصد از مساحت آن، را پوشش می‌دهد. این مناطق که با رنگ زرد مشخص شده‌اند و در تمامی مناطق شهر پراکنده هستند شامل ۱۴۸۳ بلوک و ۱۱۷۶۲۴ نفر جمعیت و ۳۲۷۴۸ خانوار می‌شوند.

تحلیل فضایی شاخص‌های کالبدی فقر شهری

پس از گردآوری و تحلیل داده‌های مرتبط با شاخص‌های کالبدی، نقشه تحلیل فضایی با بهره‌گیری از تکنیک تحلیل لکه‌های داغ در محیط سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) تهیه شد. در ادامه، با ادغام لایه‌های اطلاعاتی مختلف در محیط GIS نقشه پهنه‌بندی فضایی کالبدی فقر شهری تدوین شد (شکل ۶). اطلاعات مربوط به تعداد بلوک‌های شهری، مساحت هر پهنه، و درصد هر یک از پهنه‌های فقر (شامل مناطق خیلی فقیر، فقیر، متوسط، مرفه، خیلی مرفه) بر مبنای تلفیق شاخص‌های کالبدی استخراج و در جدول ۳ ارائه شد.



شکل ۶. نقشه شاخص‌های کالبدی فقر شهری



شکل ۷. نقشه پهنه‌بندی فضایی شاخص‌های کالبدی فقر شهری

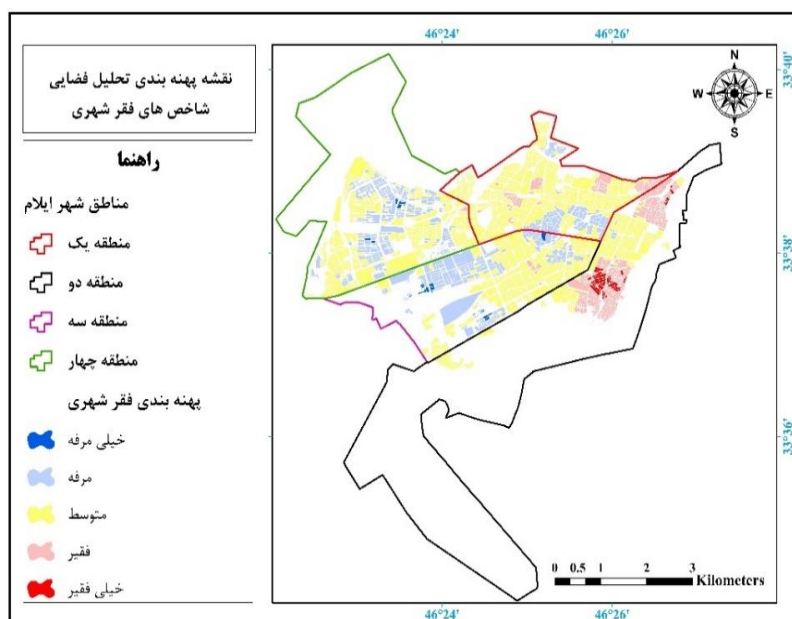
جدول ۳. تعداد و درصد پهنه‌های فقر بر مبنای تلفیق شاخص‌های کالبدی

پهنه	بلوک		مساحت (هکتار)		جمعیت		خانوار	
	تعداد	درصد	مقدار	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
خیلی فقیر	۱۸۱	۷/۳۴	۴۲/۸۷	۴/۷۶	۱۲۲۶۱	۶/۵۲	۳۳۲۳	۶/۲۷
فقیر	۲۱۲	۸/۵۹	۵۸/۹۸	۶/۴۰	۱۶۱۷۹	۸/۶۱	۴۳۵۱	۸/۲۱
متوسط	۱۳۶۰	۵۵/۱۵	۵۶۲/۶۳	۶۱/۰۸	۱۰۸۴۱۹	۵۷/۷۲	۳۰۶۲۹	۵۷/۸۳
مرفه	۶۸۸	۲۷/۹	۲۴۵/۹۲	۲۶/۷۰	۴۹۱۴۰	۲۶/۱۳	۱۴۱۱۹	۲۶/۶۲
خیلی مرفه	۲۵	۱/۰۱۴	۹/۸	۱/۰۶	۱۸۷۲	۰/۹۹۷	۵۵۸	۱/۰۵۴

در این شاخص پهنه فقیر و خیلی فقیر در قسمت‌های شمال شرق و جنوب شرق و پهنه مرفه و خیلی مرفه در قسمت‌های مرکزی و شمال غرب شهر مشاهده می‌شود. نتایج بیانگر آن است که بیشترین تمرکز مناطق فقیر و خیلی فقیر بر اساس شاخص‌های کالبدی در منطقه ۲، به‌ویژه در نواحی بان‌برز و سبزی‌آباد، مشاهده می‌شود. این مناطق، که حدود ۱۱/۱۶ درصد از مساحت شهر را تشکیل می‌دهند، شامل ۳۹۳ بلوک و ۲۸۴۴۰ نفر جمعیت و ۷۶۷۴ خانوار هستند. همچنین، مقدار کمی از این مناطق در ناحیه استاندارد (منطقه ۱)، پیچ عاشوری (منطقه ۳)، و جانبازان (منطقه ۴) وجود دارد. تمرکز فقر در این نواحی نشان‌دهنده وضعیت نامناسب شاخص‌های کالبدی مانند کیفیت مسکن، واحدهای مسکونی کم‌دوام، تراکم خانوار و نفر در مسکن، دسترسی به خدمات و زیرساخت‌ها در این مناطق است. در مقابل، مناطق خیلی مرفه بیشتر در نواحی نوروزآباد و شادآباد (منطقه ۳) و آزادگان (منطقه ۴) قرار دارند. مناطق مرفه نیز در نواحی نوروزآباد، شادآباد، و پشت صداوسیما (منطقه ۳)، آزادگان، رزمندگان، و بخش کمی از جانبازان (منطقه ۴)، و مرکزی، تپه شاهد، و بخش کمی از استانداری (منطقه ۱) پراکنده هستند. این مناطق، که ۲۷/۷۶ درصد از مساحت شهر را شامل می‌شوند، ۷۱۳ بلوک و ۵۱۰۱۲ نفر جمعیت و ۱۴۶۷۷ خانوار را در خود جای داده‌اند. این نواحی نشان‌دهنده وضعیت مطلوب شاخص‌های کالبدی و واحدهای مسکونی با دوام و کیفیت بالای زندگی در این مناطق است. بیشترین سهم به پهنه متوسط با ۶۱/۰۸ درصد از مساحت شهر اختصاص دارد که شامل ۱۳۶۰ بلوک و ۳۰۶۲۹ خانوار است و ۱۰۸۴۱۹ نفر در این پهنه زندگی می‌کنند. این مناطق، که در تمامی مناطق شهر با رنگ زرد مشخص شده‌اند، نشان‌دهنده وضعیت متوسط شاخص‌های کالبدی و نیازمند بهبود در این نواحی است.

تحلیل فضایی شاخص‌های فقر شهری بر مبنای تلفیق شاخص‌ها

به منظور ارزیابی کمی و دقیق‌تر نتایج پهنه‌بندی، اطلاعات مربوط به تعداد بلوک‌های شهری، مساحت هر پهنه، و درصد آن‌ها بر مبنای تلفیق شاخص‌های فقر شهری با در نظر گرفتن نتایج حاصل از تحلیل‌های فضایی، ارائه شده در شکل ۸ و جدول ۴، می‌توان تحلیل عمیق‌تر از وضعیت فقر شهری در شهر ایلام به دست آورد. این جدول، که توزیع بلوک‌های شهری و مساحت و درصد هر یک از پهنه‌های فقر را بر اساس تلفیق شاخص‌های مختلف نشان می‌دهد، امکان ارزیابی دقیقی از ابعاد مکانی فقر فراهم می‌آورد. این اطلاعات ستون فقرات برنامه‌ریزی‌های شهری مبتنی بر شواهد را تشکیل می‌دهد و به تصمیم‌گیرندگان کمک می‌کند تا با شناسایی دقیق مناطق نیازمند مداخله و اولویت‌بندی آن‌ها تخصیص بهینه‌تری از منابع را صورت دهند.



شکل ۸. نقشه پهنه‌بندی فضایی شاخص‌های فقر شهری

جدول ۴. تعداد و درصد پهنه‌های فقر بر مبنای تلفیق شاخص‌ها (اجتماعی، اقتصادی، کالبدی)

پهنه	بلوک		مساحت (هکتار)		جمعیت		خانوار	
	تعداد	درصد	مقدار	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
خیلی فقیر	۵۱	۲/۰۶۸	۱۲/۵۲	۱/۳۶	۳۷۱۸	۱/۹۸	۱۰۲۵	۱/۹۴
فقیر	۳۵۸	۱۴/۵۱	۹۸/۷۸	۱۰/۷۲	۲۵۷۴۶	۱۳/۷۱	۶۹۱۴	۱۳/۰۶
متوسط	۱۵۳۰	۶۲/۰۱۸	۵۶۸/۸۴	۶۱/۷۷	۱۱۳۵۰۶	۶۰/۴۳	۳۱۸۳۵	۶۰/۱۱
مرفه	۵۰۷	۲۰/۵۵	۲۳۴/۴۶	۲۵/۴۶	۴۳۱۴۲	۲۲/۹۷	۱۲۶۸۶	۲۳/۹۵
خیلی مرفه	۲۱	۰/۸۵	۶/۳۲	۰/۶۸	۱۶۹۷	۰/۹۰۳	۵۰۳	۰/۹۴۹

نتایج تلفیق شاخص‌های فقر شهری نشان می‌دهد ۱۶/۵۸ درصد از مساحت شهر ایلام (۴۰۹ بلوک، ۲۹۴۶۴ نفر، ۷۹۳۹ خانوار) در پهنه‌های فقیر و خیلی فقیر قرار دارند. بیشترین تمرکز این مناطق در ناحیه‌های بان‌برز و سبزی‌آباد (منطقه ۲) است. همچنین، مقادیری از این پهنه‌ها در نواحی استانداری، هانیوان، تپه شاهد، مرکزی (منطقه ۱)، نوروزآباد (منطقه ۳)، و آزادگان (منطقه ۴) پراکنده شده‌اند. این نواحی با مشکلات متعددی در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، و کالبدی مواجه هستند. مثلاً وضعیت نامناسب مسکن، تراکم بالای جمعیت، کمبود فرصت‌های شغلی، و دسترسی محدود به خدمات از جمله چالش‌های اصلی این مناطق محسوب می‌شوند. ۲۱/۴۰ درصد از مساحت شهر ایلام (۵۲۸ بلوک، ۴۴۸۳۹ نفر، ۱۳۱۸۹ خانوار) در پهنه‌های مرفه و خیلی مرفه قرار دارند. این مناطق بیشتر در نواحی پشت صداوسیما، پیچ عاشوری، و شادآباد (منطقه ۳) و رزمندگان و جانبازان

(منطقه ۴) واقع شده‌اند. این نواحی از وضعیت نسبتاً بهتری در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، و کالبدی برخوردارند. دسترسی به خدمات باکیفیت، مسکن مناسب، و فرصت‌های شغلی بهتر از جمله عواملی هستند که به رفاه نسبی این مناطق کمک کرده‌اند. بیشترین سهم از مساحت شهر ایلام به پهنه متوسط با ۶۲/۰۲ درصد از مساحت شهر (۱۵۳۰ بلوک، ۱۱۳۵۰۵ نفر، ۳۱۸۳۵ خانوار) اختصاص دارد و در تمامی مناطق شهر، به‌ویژه منطقه ۱، پراکنده است. این بدین معناست که بخش قابل توجهی از جمعیت شهر در شرایطی قرار دارند که نه می‌توان آن‌ها را فقیر محسوب کرد و نه مرفه. این گروه جمعیتی نیازمند توجه ویژه‌ای هستند. زیرا با اندکی تغییر در شرایط اقتصادی و اجتماعی ممکن است به سمت فقر سوق پیدا کنند.

با توجه به نقشه ارائه شده، می‌توان مشاهده کرد که توزیع فضایی فقر در شهر ایلام به این صورت است (شکل ۸):

- مناطق خیلی فقیر (قرمز): عمدتاً در منطقه ۲ متمرکز شده‌اند، به‌ویژه در نواحی بان‌برز و سبزی‌آباد.

- مناطق فقیر (صورتی): در اطراف مناطق خیلی فقیر و در برخی نقاط دیگر شهر پراکنده‌اند.

- مناطق متوسط (زرد): بخش عمده‌ای از شهر را در بر می‌گیرند و در تمام مناطق شهر دیده می‌شوند.

- مناطق مرفه (آبی روشن) و خیلی مرفه (آبی تیره): بیشتر در مناطق ۳ و ۴ قرار دارند.

تحلیل تطبیقی فقر شهری بر مبنای شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، و کالبدی

نتایج مقایسه‌ای فقر شهری بر اساس شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، و کالبدی در جدول ۵ نشان می‌دهد:

در بعد اجتماعی، بخش عمده‌ای از منطقه در پهنه‌های متوسط (۵۳/۳ درصد) و مرفه (۲۳/۶ درصد) قرار دارند. این نشان می‌دهد که اکثریت جمعیت از نظر شاخص‌های اجتماعی در وضعیت متوسط به بالا قرار دارند. پهنه‌های فقیر (۲۶ درصد) و خیلی فقیر (۴/۲ درصد) نیز سهم قابل توجهی دارند، به‌ویژه پهنه فقیر که بخش مهمی از جمعیت را در خود جای داده است. این می‌تواند نشان‌دهنده وجود چالش‌های اجتماعی در بخش‌هایی از شهر باشد. در پهنه خیلی فقیر در شاخص اجتماعی، نسبت جمعیت (۴/۶۵ درصد) و خانوار (۴/۵۹) از مساحت (۳/۶۸ درصد) بیشتر است که نشان‌دهنده تراکم بالاتر در این مناطق است. بعد اقتصادی تصویر متفاوتی را نشان می‌دهد. سهم پهنه متوسط در اینجا بسیار غالب است (۶۰ درصد). این یعنی بخش اعظم شهر از نظر اقتصادی در وضعیت میانی قرار دارد. پهنه‌های فقیر (۱۵/۶ درصد) و خیلی فقیر (۲/۴ درصد) در بعد اقتصادی سهم بسیار کمتری نسبت به بعد اجتماعی دارند. این تفاوت قابل توجه است و ممکن است بیانگر این باشد که چالش‌های اقتصادی در مقایسه با چالش‌های اجتماعی، کمتر گسترده هستند یا در مناطق متفاوتی متمرکز شده‌اند. در پهنه خیلی فقیر در شاخص اقتصادی نسبت جمعیت (۱/۵۶ درصد) و خانوار (۱/۵ درصد) از مساحت (۱/۵۸ درصد) کمتر است که نشان‌دهنده تراکم پایین‌تر در این مناطق است.

در بعد کالبدی نیز پهنه متوسط (۵۵/۱ درصد) بیشترین سهم را از نظر بلوک و مساحت دارد. پهنه خیلی فقیر در بعد کالبدی نسبت به بعد اجتماعی و اقتصادی سهم بیشتری از نظر مساحت (۴/۷۷ درصد) و جمعیت (۶/۵ درصد) دارد. این ممکن است به این معنی باشد که مناطق کالبدی که به عنوان «خیلی فقیر» شناخته می‌شوند وسعت بیشتری دارند یا جمعیت بیشتری را در خود جای داده‌اند، حتی اگر از نظر اقتصادی یا اجتماعی وضعیت متفاوتی داشته باشند. بنابراین در هر سه بعد پهنه متوسط بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است. این نشان می‌دهد که بخش بزرگی از شهر، چه از نظر اجتماعی چه از نظر اقتصادی چه از نظر کالبدی، در وضعیت میانی قرار دارد. همچنین بیشترین تفاوت‌ها در سطوح پایین‌تر فقر (خیلی فقیر و فقیر) دیده می‌شود.

پهنه خیلی مرفه در هر سه بعد سهم کمی دارد. اما در بعد اجتماعی (۸/۸ درصد) سهم بالاتری نسبت به دو بعد دیگر اقتصادی (۲/۱۷ درصد) و کالبدی (۰/۹۹ درصد) دارد. این ممکن است نشان‌دهنده پراکندگی بیشتر جمعیت مرفه از نظر اجتماعی در کل شهر باشد، حتی اگر از نظر اقتصادی یا کالبدی در مناطق متمرکزتری قرار گرفته باشند.

جدول ۵. مقایسه توزیع فقر بر اساس ابعاد مختلف (اجتماعی، اقتصادی، کالبدی)

پهنه فقر	تعداد بلوک	درصد بلوک	مساحت (هکتار)	درصد مساحت	جمعیت	درصد جمعیت	خانوار	درصد خانوار	
خیلی فقیر	اجتماعی	۱۰۴	۴/۲۲	۳۳/۹۲	۳/۶۹	۸۷۲۴	۴/۶۵	۲۴۳۳	۴/۵۹
	اقتصادی	۵۹	۲/۴۰	۱۴/۶	۱/۵۹	۲۹۳۳	۱/۵۶	۷۹۵	۱/۵۰
	کالبدی	۱۸۱	۷/۳۵	۴۳/۸۷	۴/۷۷	۱۲۲۵۹	۶/۵۳	۳۳۲۳	۶/۲۷
فقیر	اجتماعی	۷۱۵	۲۹/۰۲	۲۰۹/۳۶	۲۲/۷۶	۵۲۳۴۵	۲۷/۸۷	۱۴۶۱۲	۲۷/۵۹
	اقتصادی	۳۸۵	۱۵/۶۳	۹۴/۶۵	۱۰/۲۹	۲۴۳۰۴	۱۲/۹۴	۶۶۷۸	۱۲/۶۱
	کالبدی	۲۱۲	۸/۶۰	۵۸/۸۸	۶/۴۰	۱۶۱۷۱	۸/۶۱	۴۳۴۹	۸/۲۱
متوسط	اجتماعی	۸۶۹	۳۵/۲۷	۳۵۵/۶۱	۳۸/۶۶	۶۴۶۲۶	۳۴/۴۱	۱۸۲۷۳	۳۴/۵۰
	اقتصادی	۱۴۸۰	۶۰/۰۷	۵۷۹/۱۴	۶۲/۹۵	۱۱۷۴۲۷	۶۲/۵۳	۳۲۷۳۸	۶۱/۸۱
	کالبدی	۱۳۵۸	۵۵/۱۱	۵۶۱/۶۳	۶۱/۰۵	۱۰۸۳۷۸	۵۷/۷۱	۳۰۶۱۴	۵۷/۸۰
مرفه	اجتماعی	۵۸۱	۲۳/۵۸	۲۶۸/۵۸	۲۹/۱۹	۴۵۶۰۵	۲۴/۲۸	۱۲۹۳۰	۲۴/۴۱
	اقتصادی	۴۸۸	۱۹/۸۱	۲۱۳	۲۳/۱۵	۳۹۰۶۴	۲۰/۸۰	۱۱۵۳۱	۲۱/۷۷
	کالبدی	۶۸۸	۲۷/۹۲	۲۴۵/۷۹	۲۶/۷۲	۴۹۱۳۰	۲۶/۱۶	۱۴۱۱۹	۲۶/۶۶
خیلی مرفه	اجتماعی	۱۹۵	۷/۹۱	۵۲/۵	۵/۷۱	۱۶۵۰۹	۸/۷۹	۴۷۱۵	۸/۹۰
	اقتصادی	۵۲	۲/۱۱	۱۸/۵۸	۲/۰۲	۴۰۸۱	۲/۱۷	۱۲۲۱	۲/۳۱
	کالبدی	۲۵	۱/۰۲	۹/۸	۱/۰۷	۱۸۷۱	۱/۰۰	۵۵۸	۱/۰۵

نتیجه

یکی از مشکلات کنونی شهرهای جهان، به‌ویژه در کشورهای جهان سوم، محبت فقر شهری است. این مهم در کشور ما نیز، مانند دیگر کشورهای در حال توسعه، با سرعت و حجم چشمگیری در حال افزایش است که باید گفت یکی از چالش‌های مهم مدیریت شهری کشور است. یکی از راه‌حل‌های جلوگیری از گسترش آن و نیز ساماندهی وضعیت مکان‌های فقیرنشین شناسایی دقیق پهنه فقیرنشین، به‌ویژه در مادرشهرهای بزرگ، است. زیرا هر برنامه‌ای برای مقابله با فقر در سطح شهرها بدون شناخت دقیق از وضعیت موجود آن امکان‌پذیر نخواهد بود. به عبارتی، شناخت ناکافی از فقر شهری، به‌ویژه گستره آن در سطح شهر، مانع سیاست‌گذاری مناسب برای کاهش فقر شهری و ائتلاف منابع اقتصادی می‌شود و باعث بی‌نتیجه بودن برنامه‌های کاهش فقر خواهد شد. بنابراین نخست باید گستره فقر را تعیین کرد و از عوامل تعیین‌کننده آن اطلاع یافت و سپس روش‌های عملی اجرای برنامه‌های کاهش فقر در سطح شهر را انتخاب کرد.

در این پژوهش در مجموع از سه شاخص اجتماعی، اقتصادی، و کالبدی در قالب ۲۴ متغیر برای بررسی فقر شهری استفاده شد. نتایج تلفیق شاخص‌های فقر شهری نشان می‌دهد که ۱۶/۵۸ درصد از مساحت شهر ایلام (۴۰۹ بلوک، ۲۹۴۶۴ نفر، ۷۹۳۹ خانوار) در پهنه‌های فقیر و خیلی فقیر قرار دارند. بیشترین تمرکز این مناطق در ناحیه‌های بان‌برز و سبزی‌آباد (منطقه ۲) است. همچنین، مقادیری از این پهنه‌ها در نواحی استانداری، هانیوان، تپه شاهد، مرکزی (منطقه ۱)، نوروزآباد (منطقه ۳)، و آزادگان (منطقه ۴) پراکنده شده‌اند. ۲۱/۴۰ درصد از مساحت شهر ایلام (۵۲۸ بلوک، ۴۴۸۳۹ نفر، ۱۳۱۸۹ خانوار) در پهنه‌های مرفه و خیلی مرفه قرار دارند. این مناطق بیشتر در نواحی پشت صداوسیما و پیچ عاشوری و شادآباد (منطقه ۳) و رزمندگان و جانبازان (منطقه ۴) واقع شده‌اند. بیشترین سهم از مساحت شهر ایلام به پهنه متوسط با ۶۲/۰۲ درصد از مساحت شهر (۱۵۳۰ بلوک، ۱۱۳۵۰۵ نفر، ۳۱۸۳۵ خانوار) اختصاص دارد و در تمامی مناطق شهر، به‌ویژه منطقه ۱، پراکنده است.

بر اساس نتایج کلی پهنه‌های «متوسط» و «فقیر» با وجود مساحت کمتر نسبت به «مرفه» درصد قابل توجهی از جمعیت و خانوار را در خود جای داده‌اند. در پهنه «خیلی فقیر» نیز با وجود مساحت اندک تراکم جمعیت و خانوار بالاست. بالاترین تراکم جمعیت و خانوار در هر هکتار به ترتیب در پهنه‌های «خیلی فقیر» (۲۹۷ نفر/هکتار و ۸۲ خانوار/هکتار) و «فقیر» (۲۶۱ نفر/هکتار و ۷۰ خانوار/هکتار) مشاهده می‌شود. این موضوع نشان‌دهنده فشردگی بالای سکونت در این مناطق است و فقر در شهر ایلام توزیع فضایی نابرابری دارد.

با این حال، محدودیت‌هایی در تحقیق با توجه به چندبعدی بودن مفهوم فقر و بهره‌گیری از شاخص‌های مختلف در سنجش این پدیده از یک سو و همچنین تفاوت‌های موجود بین مفهوم فقر و نابرابری از سوی دیگر وجود داشته است. به طور کلی بر اساس یافته‌های به دست آمده می‌توان گفت نتایج این پژوهش با نتایجی که بوستان‌احمدی و همکارانش (۱۴۰۲)، علی‌زاده و همکارانش (۱۴۰۲)، پوکو بوآنسی و همکارانش (۲۰۲۰)، گوستافسون و سای (۲۰۲۰) در زمان‌های متفاوت با بررسی عوامل مؤثر بر پدیده فقر شهری و توزیع پهنه‌های فقیرنشین به دست آورده‌اند در بعضی موارد و در کلیت آن هم‌سو است.

با توجه به یافته‌های پژوهش، برای کاهش نابرابری‌ها و بهبود وضعیت کلی شهر، لازم است برنامه‌های توسعه شهری با تمرکز بر بهبود وضعیت مناطق فقیرنشین و ارتقای کیفیت زندگی در پهنه متوسط تدوین و اجرا شوند. این برنامه‌ها باید شامل اقداماتی در زمینه‌های مسکن، اشتغال، آموزش، بهداشت، و سایر خدمات اساسی باشند. علاوه بر این، توجه به توزیع عادلانه منابع و امکانات در سطح شهر و مشارکت دادن جامعه محلی در فرایند برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری از اهمیت بسزایی برخوردار است.

منابع

- اداره کل مسکن و شهرسازی استان ایلام (۱۳۹۲). *مطالعات بازنگری طرح جامع ایلام*. بزرگوار، علی‌رضا؛ زیاری، کرامت‌الله و تقوایی، مسعود (۱۳۹۶). سنجش مکانی پهنه‌های فقر شهری در شهرهای جدید (مورد مطالعه: شهر جدید هشتگرد). *مجلس و راهبرد*، ۲۴(۹۲)، ۵-۲۷.
- بوستان‌احمدی، وحید؛ حاجی‌زاده، مریم؛ مرصوصی، نفیسه و وهابی، محمد (۱۴۰۲). سنجش و تحلیل فضایی توزیع فقر شهری در شهرهای میانه‌اندام. *ساماندهی اقتصاد فضا*، ۱(۱)، ۱-۱۵.
- پیوسته‌گر، یعقوب؛ مرادی، الهه و کریم‌زاده، عبدالمطلب (۱۴۰۱). بررسی و تحلیل فضایی فقر شهری (نمونه موردی: شهر یاسوج). *پژوهش‌های جغرافیای اقتصادی*، ۳(۷)، ۶۴-۷۷.
- ترکمه، آیدین (۱۳۹۷). بازاندیشی غیر رسمیت و فقر/ نابرابری شهری: دیدگاه روش‌شناختی. *فضا و دیالکتیک*، ۹، ۱-۹.
- رضایی، مریم؛ پناهی، علی و ولی‌زاده، رضا (۱۴۰۲). تحلیلی بر فقر شهری و عوامل تأثیرگذار بر سازمان‌یابی فضایی و گسترش آن در شهر تبریز. *جغرافیا و توسعه فضای شهری*، ۱۰(۲)، ۳۹-۵۵.
- سرگزی، زهرا؛ محمدی، علی‌رضا؛ خمر، غلام‌علی و ایمانی، بهرام (۱۴۰۰). شناسایی و تحلیل فضایی پهنه‌بندی فقر شهری (مطالعه موردی: شهر زاهدان). *آمایش جغرافیایی فضا*، ۱۱(۴۰)، ۵۵-۷۰.
- شیخی، حجت (۱۳۹۷). تحلیل توان‌های محیطی برای توسعه شهری (مطالعه موردی: شهر ایلام). *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۰(۱)، ۱۲۷-۱۴۴.
- صادقی، علی؛ خاوریان گرمسیر، امیررضا و زارعی، مریم (۱۴۰۳). تحلیل فضایی فقر و شکاف اجتماعی در کلان‌شهرهای ایران (مطالعه موردی: منطقه ۱۱ شهرداری اصفهان). *اطلاعات جغرافیایی سپهر*، ۳۳(۱۳۰)، ۱۱۹-۱۳۸.
- علی‌زاده، زهرا؛ معصومی، محمدتقی؛ نظم‌فر، حسین و آبروش، اکبر (۱۴۰۲). تحلیل فضایی فقر شهری مبتنی بر ابعاد اجتماعی، اقتصادی، آموزشی شهر رشت. *جغرافیا (فصلنامه علمی انجمن جغرافیایی ایران)*، ۲۱(۷۸)، ۱۸۱-۲۰۲.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰-۱۳۹۵). *سرشماری عمومی نفوس و مسکن*.
- موحد، علی؛ ولی‌نوری، سامان؛ حاتمی‌نژاد، حسین؛ زنگانه، احمد و کمان‌رودی کجوری، موسی (۱۳۹۵). تحلیل فضایی فقر شهری در کلان‌شهر تهران. *اقتصاد و مدیریت شهری*، ۱۵(۴)، ۱۹-۳۶.
- نیک پور، عامر، سلیمانی، محمد، غلامی، منا، محمدیاری، بهناز (۱۴۰۲). شناسایی و سنجش تغییرات فضایی عوامل مؤثر در شکل‌گیری پهنه‌های فقر (مورد مطالعه: گرگان)، برنامه ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۶(۱۸)، ۳۹-۶۹.
- Abdul-Mumin, A. & Shamschiry, E. (2014). *Linking Sustainable Livelihoods to Natural Resources and Governance: The Scale of Poverty in the Muslim World*. Singapore, Springer.
- Alizadeh, Z., Masoumi, M.T., Nazmfar, H., & Abroosh, A. (2023). Spatial analysis of urban poverty based on social, economic, and educational dimensions of Rasht city. *Geography (Quarterly Journal of the Iranian Geographical Society)*, 21(78), 181-202. (in Persian)
- Alkire, S. & Foster, J. (2011). Counting and multidimensional poverty measurement. *Journal of Public Economics*, 95(7-8), 476-487.
- Banks, N. (2012). *Urban poverty in Bangladesh: Causes, consequences and coping strategies* (BWPI working paper, 178). University of Manchester.
- Banks, N., Lombard, M., & Mitlin, D. (2020). Urban informality as a site of critical analysis. *The Journal of Development Studies*, 56(2), 223-238.
- Bozharvar, A., Ziari, K., & Taqwaei, M. (2017). Spatial Measurement of Urban Poverty Areas in New Cities (Case of Study: New City of Hashtgard). *Quarterly of Parliament and Strategy*, 24(92), 5-27. (in Persian)
- Bustan-Ahmadi, V., Hajizadeh, M., Marsousi, N., & Wahabi, M. (2023). Spatial measurement and analysis of urban poverty distribution in mid-sized cities. *Organization of Spatial Economics*, 1(1), 1-15. (in Persian)
- Des, U. World Economic and Social Survey (2013). *Sustainable Development Challenges; United Nations, Department of Economic Social Affairs*. New York: NY, USA.
- Fabbri, K. & Gaspari, J. (2021). Mapping the energy poverty: A case study based on the energy performance certificates in the city of Bologna. *Energy and Buildings*, 234, 110718.
- General Directorate of Housing and Urban Development of Ilam Province (2013). *Ilam Comprehensive Plan Review Studies*. (in Persian)
- Goswami, S. & Manna, S. (2013). Urban poor living in slums: A case study of Raipur City in India. *Global Journal of Human Social Science Sociology & Culture*, 13(4), 14-22.

- Guo, Y., Chang, Sh., Sha, F., Yip, P. S. F. (2018). Poverty concentration in an affluent city: Geographic variation and correlates of neighborhood poverty rates in Hong Kong. *journals PLOS*.
- Gustafsson, B. & Sai, D. (2020). Growing into Relative Income Poverty: Urban China, 1988–2013. *Social Indicators Research*, (147), 73–94.
- Hamlin, A. (2008). The idea of welfare and the welfare state. *Public Finance and Management*, 8(2), 108–140.
- Hanchett, S., Akther, S., & Khan, M. H. (2003). Water, sanitation and hygiene in Bangladeshi slums: An evaluation of the WaterAid – Bangladesh urban program. *Environment & Urbanization*, 15(2), 43–56.
- Iran Statistical Center (2016-2011). *General Population and Housing Census*. (in Persian)
- Jolliffe, D. (2001). Measuring absolute and relative poverty: The sensitivity of estimated household consumption to survey design. *Journal of Economic and Social Measurement*, 27(1–2), 1-23.
- Kaiser, Z. R. M. A. & Nabila, M. C. (2024). Assessing gender discrimination and inequality in local government in Bangladesh. In *The Palgrave handbook of global social problems* (pp. 1–12). Palgrave Macmillan.
- Khan, A. U., Saboor, A., Hussain, A., Karim, S., & Hussain, S. (2015). Spatial and Temporal Investigation of Multidimensional Poverty in Rural Pakistan. *Poverty and Public Policy*, 7(2), 158-175.
- Movahed, A., Vali Noori, S., Hataminejad, H., Zanganeh, A., & Kamanroudi Kajouri, M. (2016). Spatial Analysis of Urban Poverty in Tehran Metropolis. *Economics and Urban Management*, 15(4), 19-36. (in Persian)
- Nakabashi, L. (2018). Poverty and economic development: Evidence for the Brazilian states. *Economia*, 19(3), 445–458.
- Nikpour, A., Soleimani, M., Gholami, M., Mohammadyari, B. (20123), Identification and measurement of spatial changes in the factors affecting the formation of poverty zones (case study: Gorgan), *Urban and Regional Development Planning*, 6 (18), 39-69. (in Persian)
- Paywastegar, Y., Moradi, E., & Karimzadeh, A. (2022). Study and spatial analysis of urban poverty (case study of Yasuj city). *Economic Geography Research*, 3(7), 64-77. (in Persian)
- Poku-Boansi, M., Amoako, C., Owusu-Ansah, J. K., & Brandful Cobbinah, P. (2020). The geography of urban poverty in Kumasi, Ghana. *Habitat International*, 103, 1-13.
- Ravallion, M., Chen, S., & Sangraula, P. (2007). New evidence on the urbanization of global poverty. *Population and Development Review*, 33(4), 667–701.
- Rezaei, M., Panahi, A., & Valizadeh, R. (2023). An analysis of urban poverty and factors affecting spatial organization and its expansion in the city of Tabriz. *Geography and Development of Urban Space*, 10 (2), 39-55. (in Persian)
- Sachs, J. (2005). *The end of poverty: Economic possibilities for our time*. Penguin Press.
- Sadeghi, A., Khavarian Garmsir, AR., & Zarei, M. (2024). Spatial analysis of poverty and social gap in Iranian metropolises - Case study: District 11 of Isfahan Municipality. *Sepehr Geographic Information*, 33(130), 119-138. (in Persian)
- Sargazi, Z., Mahmadi, A., Khmar, G., & Imani, B. (2021). Shenasyi ve tahlil fazaye ppehneh faghar shehari, motaleh moordi: shehar zacpehdan. *Amayesh jogharafiyayi faza*, 11(40), 55-70. (in Persian)
- Satterthwaite, D. (1995). The under-estimation and misrepresentation of urban poverty. *Environment and Urbanization*, 7(1), 3–10.
- Sheikhi, H. (2018). Analysis of environmental capabilities for urban development (case study: Ilam city). *Human Geography Research*, 50(1), 127-144. (in Persian)
- Singh, J. & Singh, M. (2024). Alleviating urban poverty in India: the role of capabilities and entrepreneurship development. *International Journal of Social Economics*, 51(10), 1314-1335.
- Sridhar, K. S. (2015). Is urban poverty more challenging than rural poverty? A review. *Environment and Urbanization Asia*, 6(2), 95–108.
- Turkma, A. (2018), Rethinking Informality and Urban Poverty/ Inequality: Methodological Perspective. *Space and Dialectics*, 9, 1-9. (in Persian)
- UN-Habitat (2016). *Urbanization and Development Emerging Futures: World Cities Report*. Kenya: Nairobi.
- United Nations (2018). *The Sustainable Development Goals report 2018*. United Nations Publications. Retrieved from <https://unstats.un.org/sdgs/report/2018>.
- Wang, K., Zhang, L., Cai, M., Liu, L., Wu, H., & Peng, Z. (2023). Measuring Urban Poverty Spatial by Remote Sensing and Social Sensing Data: A Fine-Scale Empirical Study from Zhengzhou. *Remote Sens*. 15 (2): 381.
- World Bank (2023). *World development report 1990: Poverty*. Washington, DC: World Bank. <https://worldpoverty.io/>
- Wu, Y. & Qi, D. (2017). A gender-based analysis of multidimensional poverty in China. *Asian Journal of Women's Studies*, 23(1), 66-88.
- Yu, J. (2013). Multidimensional poverty in China: findings based on the CHNS. *Social Indicators Research*, 112(2), 315-336.